

DLOUHODOBÉ NÁSLEDKY ROZVODU PRO DĚTI

souborný článek

Josef Pavlát

Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN,
Praha

Kontaktní adresa:

PhDr. Josef Pavlát, Ph.D.
Psychiatrická klinika 1. LF UK a VFN
Ke Karlovu 11
128 00 Praha 2
e-mail: jpav@lf1.cuni.cz

SOUHRN

Pavlát J. Dlouhodobé následky rozvodu pro děti

V našem písemnictví chybějí práce, které by se zabývaly dlouhodobými následky rozvodu. Ve světovém písemnictví lze takové studie nalézt, i když jich není tolik jako prací zabývajících se krátkodobými důsledky rodičovského rozvodu. Je užitečné o nálezech těchto prací informovat a doplnit a zpřesnit tak naše znalosti.

Následky rozvodu rodičů přetrvávají až do dospělosti. Důsledkem rodičovského rozvodu je horší zdraví, prosperita a vzdělání, emoční problémy, méně úspěšné vztahy, horší příjem a horší životní styl. Je třeba mít na paměti, že tomu tak je v průměru. Děti na stres spojený s rozvodem reagují v závislosti na své odolnosti velmi rozdílně. V úhrnu jsou rozdíly mezi dětmi z rozvedených a nerozvedených rodin sice statisticky významné, avšak mírné. Přestože jsou negativní důsledky rozvodu v průměru mírné, zasahují mnoho dětí a negativně ovlivňují řadu oblastí života.

Tak stále menší množství stabilních úplných rodin představuje významné negativum pro zdraví a prosperitu populace.

Klíčová slova: následky rozvodu, prosperita dětí, přízpusobení dětí, rozvod.

SUMMARY

Pavlát J. Long-term consequences of divorce

In our letters we still lack publications interested in long-term consequences of divorce. In worlds publications we find plenty of such papers even though they are not so many as papers interested in short time consequences of divorce.

Consequences of divorce of parents last till adulthood. The consequence is lower level of health, lower well-being and education, emotional problems, less successful relationships, lower income and worse lifestyle. We have to keep on mind it is so on average. Children respond to the stress connected with divorce differently in accordance to their resilience. In sum the differences between children from divorced and intact families are statistically significant but small. Even though the differences are in average small the negative consequences hit many children and influence a number of life areas.

So all the time smaller number of stable families represents significant negative factor for the health and well-being of population.

Key words: adjustment of children, aftermath of divorce, child well-being, divorce.

ÚVOD

O tom, jaké dopady na zdraví a prosperitu dětí má rozvod jejich rodičů, máme v našem písemnictví několik prací. Ve světové literatuře je takových prací nepřehledná řada. Dobře dostupné jsou u nás populárně-naučné publikace zabývající se touto tematikou. Chybějí nám nicméně práce, které by se zabývaly dlouhodobými následky rozvodu. Existuje sice obecné povědomí o tom, jaký má rodičovský rozvod dopad na životy dětí, jejich vztahy a pozdější reprodukční chování, postrádáme ale systematické studie. Ve světovém písemnictví lze takové studie nalézt, i když jich není tolik jako prací zabývajících se krátkodobými důsledky rodičovského rozvodu.

Je užitečné o nálezech těchto prací informovat a doplnit a zpřesnit tak naše znalosti.

Práce, které se zabývají dlouhodobými následky rozvodu, lze pro přehlednost roztrždit do šesti skupin: prosperita; vzdělání; emoční problémy; klinické symptomy, návykové látky a psychosociální problémy; reprodukční a sexuální chování; delikvence.

PROSPERITA

Amato a Keith¹ realizovali studii, která vycházela z dat Národního přehledu rodin a domácností z let 1987 až 1988. Ukázali, že běloši, jejichž rodiče se rozvedli, vydělávali asi o 4000 dolarů ročně méně než ti, jejichž rodiče se nerozvedli. Pro černochoy rozdíl mezi potomky rozvedených a nerozvedených rodičů nebyl významný. Zajímali se také o výši osobního majetku (dům, auto, bankovní účet apod.). Ukázalo se, že majetek potomků rozvedených rodičů byl asi poloviční. Největší vliv na rozdíly ve finanční prosperitě měly rozdíly v úrovni vzdělání.

Rozdíl v prosperitě mezi dětmi z nerozvedených a rozvedených rodin s rostoucím věkem dětí roste a vrcholí v období mezi adolescencí a ranou dospělostí.²

Ve srovnání s dětmi z úplných rodin dosahují nižšího vzdělání i příjmu, častěji jsou závislí na sociální podpoře.^{1,3,4} Další studie²⁹ ukázaly, že děti z rozvedených rodin dosahují slabších socioekonomických výsledků než děti z nerozvedených rodin. (Jsou například častěji nezaměstnaní, častěji nedokončí vysokou školu apod.) Muži pocházející z rozvedených rodin jsou častěji nezaměstnaní, ženy jsou častěji na sociální podpoře.⁵

Amato² představuje schéma toho, jak rozvod ovlivňuje subjektivní pocit spokojenosti a prosperitu dětí. Cítuje, že vzdělání pozitivně ovlivňuje pocit spokojenosti, lepší životní standard a dává pocit sebedůvěry a poskytuje dovednosti, které pomáhají zvládat těžkosti života.⁶ Přitom je známo, že rodičovský rozvod se pojí s nižší úrovní dosaženého vzdělání. Snižuje také pravděpodobnost uzavření harmonického manželství a oslabuje pouta s rodiči, především s otci.

Harmonické manželství se pojí s dobrým duševním zdravím, s prožitkem vzájemnosti, je v něm k dispozici spojenec v emoční nouzi. Dobré vztahy s rodiči přispívají k dobré prosperitě v rané dospělosti.⁷

Lidé z rozvedených rodin se v průměru dožívají o čtyři roky nižšího věku. Jejich životní styl je nezdravější, než

je tomu u těch, kdy vyrostli v úplné rodině.⁸ Podle Amatoovy metaanalýzy² třiceti sedmi studií, dospělí, jejichž rodiče se rozvedli, vykazují menší míru životní pohody a prosperity.

VZDĚLÁNÍ

Adolescenti z rozvedených rodin mají ve škole horší známky, mají horší skóre ve výkonových testech a mají nižší studijní aspirace.⁹ Ve srovnání s adolescenty z nerozvedených rodin mají dvakrát větší pravděpodobnost, že nedokončí střední školu.^{10,11} Nicméně většina jich školu dokončí (73 %). Většina rozvedených otců nepodporuje své děti v dalším studiu.¹² V důsledku toho mají dospělí z rozvedených rodin nižší vzdělání, méně kvalifikované zaměstnání, s menší pravděpodobností si udrží stále pracovní místo, mají nižší příjem, méně úspor a častěji mají ekonomické obtíže.²

Ženy, jejichž rodiče se rozvedli, mají podle Eastovy¹³ studie více psychických problémů a více problémů ve vztazích, u obou pohlaví byla ve srovnání s kontrolní skupinou častější nezaměstnanost, menší vzdělání, častější rozvod, častější negativní životní události a rizikové chování ohrožující zdraví. Studie uzavírá, že rozvod představuje stres, který vyvolává sekvenci negativních událostí přesahující až do dospělosti.

EMOČNÍ PROBLÉMY

V rané dospělosti děti rozvedených rodičů, i když již často nežijí se svými rodiči, cítí lítost a starost o své rodiče, především o svou matku.¹⁴ Mohou se cítit přetížení, když cítí povinnost poskytovat oporu a pomoc svým rozvedeným rodičům.¹⁵

Amato, Caspi a Eldeer¹⁶ a Davies a Cummings¹⁷ dodávají, že lidé z disharmonických a z rozvedených rodin trpí chronickou emoční nejistotou, mají problematické osobnostní charakteristiky.

Wallerstein a Blakeslee¹⁸ popisují další problém, který podle nich charakterizuje muže, jejichž rodiče se rozvedli. Uvádějí, že tito muži mají celoživotní problémy s projevováním, nebo dokonce s uvědomováním si emocí, což ohrožuje jejich intimní vztahy a později i manželskou spokojenost. Mnozí se obávají intimity, a proto odkládají závazné vztahy.¹⁹

Wallerstein²¹ konstatoval, že když děti, jejichž rodiče se rozvedli, dospívají, objevují se u nich pocity bezmocnosti a tužby po otci. Obávají se zklamání v milostných vztazích.

KLINICKÉ SYMPTOMY, NÁVYKOVÉ LÁTKY, PSYCHOSOCIÁLNÍ PROBLÉMY

Co se týče průběhu reakce na rozvod, pak akutní reakce, jako strach, smutek, zmatení a podobně, odeznívají relativně rychle.²¹ Problémy s chováním, zvláště agresivní chování se mírní či mizí po roce.²² S pokračujícím časem

se nicméně příliš nemírní prožitek hněvu. Například hněv na rodiče, který odešel, přetrvává do dospělosti.²¹ Pomalu odeznívá také zhoršení kognitivních schopností a sociální kompetence. Přetrvávat může deprese a úzkostnost.¹ U studentů z rozvedených rodin ještě šest let po rozvodu rodičů bylo hodnocení jejich duševního zdraví horší než u studentů z úplných rodin.²³

Čtvrtina adolescentů, jejichž rodiče se rozvedli před šesti lety, mělo klinicky významný problém s duševním zdravím.²⁴ Adolescenti z rozvedených rodin s větší pravděpodobností užívají drogy a alkohol. Začínají dříve se sexuálním životem, častěji kouří a zneužívají i jiné drogy.²⁵

Metaanalýzy výsledků studií konstatují, že děti z rozvedených rodin zakoušejí častěji obtíže v chování a přizpůsobení v dětství, adolescenci a až do dospělosti.^{1,3,4}

Mají více symptomů deprese, úzkosti, paranoidity a narcismu než dospělí z úplných rodin.²⁶ Jsou úzkostnější, sociálně méně průbojní, mají slabší sebevědomí.²⁵

Chase-Lansdale, Cherlin a Kiernan²⁷ ve své longitudinální studii, která zahrnovala velký vzorek dětí v Anglii, konstatovali, že rodičovský rozvod předchází zvýšené riziko psychosociálních problémů v dospělosti. Větší riziko těchto problémů přetrvávalo, i když byl odstíněn vliv problémů s chováním a školním prospěchem měřeními před rozvodem. To naznačuje, že negativní vliv rozvodu nelze přičíst okolnostem, které rozvod předcházejí, jako je manželský konflikt či ekonomické obtíže.

REPRODUKČNÍ A SEXUÁLNÍ CHOVÁNÍ

Jedna studie²⁸ konstatovala, že u dívek, jejichž rodiče se rozvedli v jejich dětském věku, nastupuje puberta dříve, jsou časněji sexuálně aktivní, mají více sexuálních partnerů, jsou častěji předčasně těhotné a dříve opouštějí domov. Třicet procent adolescentů ve věku do dvaceti let přivede na svět dítě, zatímco u adolescentů z úplných rodin je to jen patnáct procent.¹¹ V milostných vztazích jsou častěji nejistí, zažívají konflikty a nepohodu.²⁸ Wallerstein²⁰ konstatoval, že dvacet pět let po rozvodu svých rodičů jen 60 % dospělých žilo v manželství, zatímco v celé populaci žilo v manželství 84 % dospělých. Ti, kdo nežili v manželství, neměli žádnou představu o tom, jak má vypadat láskyplný vztah. Podle Wallersteina²⁰ rodičovský rozvod silně postihuje mladé lidi, když se snaží navázat vztah, který by jim poskytoval lásku, intimitu a jistotu. Postrádají model stálého a spolehlivého partnerského vztahu. S větší pravděpodobností jejich manželství skončí rozvodem.²⁵

Amato a Booth²⁹ vyšetřili 2000 dospělých žijících v manželství opakovaně v letech 1980, 1983, 1988 a 1992. Zajímali se o kvalitu jejich manželství a o kvalitu manželství jejich rodičů. Konstatovali, že ti, kdo vyrostli v úplné harmonické rodině, referovali o největší míře spokojenosti se svým manželstvím. Ti, kdo vyrostli v úplné disharmonické rodině, anebo ti, jejichž rodiče se rozvedli, referovali o nižší manželské spokojenosti. Podobné byly výsledky sledování úrovně konfliktu a manželské instability. Dospělí z rozvedených rodin vykazovali vždy nejhorší výsledek. Rozdíl mezi těmito třemi skupinami byly statisticky

významné. Další studie čerpající data z rozsáhlých souborů přinesly podobné výsledky. Například McLeod³⁰ shledal, že vdané ženy pocházející z rozvedených rodin ve srovnání s ženami z nerozvedených rodin referovali o vážnějších vztahových problémech, menší důvěře a menší úspěšnosti při řešení manželských problémů. Dá se zveřejnit, že tyto výsledky dokládají, že kvalita manželství se přenáší z generace na generaci. K podobnému konstatování dospěl Amato³¹ i pro rozvod. Jak dokazují i další studie,³² s největší pravděpodobností skončí manželství rozvodem, pokud jak žena, tak muž pocházejí z rozvedené rodiny. Partneři z rozvedených rodin se spíše chovají tak, že svá manželství rozbíjejí. Jsou žárlivější, hůře kontrolují hněv, o problémech nekomunikují, zaplétají se do mimomanželských vztahů. Častěji se stávají nesezdanými, osamělými či rozvedenými rodiči.^{1,3,4} Tyto nálezy podporují závěr, že lidé z rozvedených rodin mají malou příležitost naučit se zvládnout interpersonální dovednosti, jako je budování důvěry, zvládnání emocí a efektivní komunikace.

Wallerstein a Blakeslee¹⁷ konstatují, že děti z rozvedených rodin mají celoživotní problém s formováním pevného partnerského svazku. Jejich závěr je podporován daty z další Wallersteinovy práce,¹² která popisují děti z rozvedených rodin:

- ženy s asi o 50 % větší pravděpodobností porodí ve věku do dvaceti let;
- mají asi o 48 % větší pravděpodobnost, že se rozvedou;
- jejich manželství se vyznačují impulzivitou (to platí zvláště pro ženy) nebo jeho dlouhým odkládáním (to platí obzvláště pro muže). Asi čtvrtina těchto dětí nikdy neuzavře manželství (24 %), zatímco v celé populaci je to jen asi jedna šestina (16 %);
- trpí emočními problémy (například depresí, problémovým chováním apod.) v rozsahu, který je asi dvaapůlkrát větší, než je tomu v celé populaci.

DELIKVENCE

Děti pocházející z rozvedených rodin se také s větší pravděpodobností dopustí kriminálního činu a jsou potrestány odnětím svobody.²⁸ Mají častější problémy s chováním, jsou agresivnější a asociačnější, jsou častěji delikventní.²⁵

ZÁVĚR

Dá se shrnout, že důsledkem rodičovského rozvodu je horší zdraví, horší příjem, méně úspěšné vztahy a horší životní styl. Je třeba mít na paměti, že tomu tak je v průměru, neplatí to tedy pro každého. V některých případech rozvod přináší příležitost k osobnostnímu růstu a k úspěchu.³³

Amato² uzavírá, že nálezy četných studií dokládají, že následky rozvodu rodičů přetrvávají až do dospělosti, nicméně je zřejmé, že děti na stres spojený s rozvodem reagují v závislosti na své odolnosti velmi rozdílně. V úhrnu jsou rozdíly mezi dětmi z rozvedených a nerozvedených rodin sice statisticky významné, avšak mírné. Populace dětí z nerozvedených a rozvedených rodin se ve svých výsledcích do značné míry překrývá. Tak například 42 %

děti nerozvedených rodičů v dospělosti vykazuje nižší úroveň prosperity než průměrné dítě z rozvedené rodiny. Není to tedy tak, že stabilní rodina zaručuje dítěti dobrou budoucnost a rozvedená rodina naopak budoucnost špatnou. Přestože jsou negativní důsledky rozvodu v průmě-

ru mírné, zasahují mnoho dětí a negativně ovlivňují řadu oblastí života.

Tak stále menší množství stabilních úplných rodin představuje významné negativum pro zdraví a prosperitu populace.

LITERATURA

- Amato PR, Keith B. Parental divorce and adult well-being. A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family* 1991b; 53: 43–58.
- Amato PR. Children of divorced parents as young adults. In: Hetherington EM (ed). *Coping with divorce, single parenting and remarriage. A risk and resiliency perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates; 1999: 147–164.
- Amato PR. Life-span adjustment of children to their parents' divorce. *The Future of Our Children* 1994; 4/1: 143–164.
- Amato PR, Keith B. Separation from a parent during childhood and adult socioeconomic attainment. *Social Forces* 1991a; 70: 187–206.
- Furstenberg FF, Kiernan KE. Delayed parental divorce. How much do children benefit? *Journal of Marriage and Family* 2001; 63: 446–457.
- Ross CE, Wu C. The link between education and health. *American Sociological Review* 1995; 60: 719–745.
- Barnett RC, Marsal NL, Pleck JH. Adult son-parent relationships and their association with sons' psychological stress. *Journal of Family Issues* 1992; 13: 505–525.
- Tucker JS, Friedman HS, Schwartz JE et al. Parental divorce. Effects on individual behavior and longevity. *Journal of Personality and Social Psychology* 1997; 73: 381–391.
- Sun Y, Li Y. Marital disruption, parental investment, and children's academic achievement. A prospective analysis. *Journal of Family Issues* 2002; 22: 27–62.
- Simons RL, Johnson C, Lorenz FO. Family structure differences in stress and behavioral predispositions. In: Simons RL and associates (eds). *Understanding differences between divorced and intact families. Stress, interaction, and child outcome*. Thousand Oaks: Sage Publications; 1996: 45–46.
- McLanahan SS. Father absence and the welfare of children. In: Hetherington EM (ed). *Coping with divorce, single parenting, and remarriage. A risk and resiliency perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates; 1999: 117–145.
- Wallerstein JS, Lewis J. The long-term impact of divorce on children. A first report from a 25-year study. *Family and Conciliation Courts Review* 1998; 36: 363–383.
- East L, Jackson D, O'Brien L. Father absence and adolescent development: a review of the literature. *Journal of Child Health Care* 2006; 10 (4): 283–295.
- Bonkowski SE. Lingering sadness. Young adults' response to parental divorce. *Social Casework* 1989; 70: 219–223.
- Pryor J. Waiting until they leave home. The experiences of young adults whose parents separate. *Journal of Divorce and Remarriage* 1999; 32: 47–61.
- Amato PR, Caspi A, Elder GH, Jr. Emergent family patterns. The intergenerational construction of problem behaviors and relationships. In: Hinde R, Stevenson-Hinde J (eds). *Relationships within families. Mutual influences*. Oxford: Clarendon; 1988: 218–240.
- Davies PT, Cummings EM. Marital conflict and child adjustment. An emotional insecurity hypothesis. *Psychological Bulletin* 1994; 116: 387–411.
- Wallerstein JS, Blakeslee S. *Second chances. Men, women and children decade after divorce*. New York: Mariner; 1996.
- Barber N. The role of reproductive strategy in academic attainment. *Sex Roles* 1998; 38: 313–323.
- Wallerstein JS, Lewis JM, Blakeslee S. *The unexpected legacy of divorce. A 25-year landmark study*. New York: Hyperion; 2000.
- Burns A, Dunlop R. How did you feel about it? Children's feelings about their parents' divorce at the time and three and ten years later. *Journal of Divorce and Remarriage* 1999; 31 (3–4): 19–35.
- Harland P et al. Family factors and life events as risk factors for behavioral and emotional problems in children. *European Child and Adolescent Psychiatry* 2002; 11 (4): 176–184.
- Guidubaldi J, Perry JD, Nastasi BK. Assessment and intervention for children of divorce. Implication of the NASP-KSU Nationwide Study. In: Vincent JP (ed). *Advances in family intervention, assessment and theory*. Greenwich: Conn JAI Press; 1987a: 33–70.
- Wolchik SA, Sandler IN, Millsap RE et al. Six-year follow-up of preventive interventions for children of divorce. A randomized controlled trial. *Journal of the American Medical Association* 2002; 288: 1874–1881.
- Kirby JB. The influence of parental separation on smoking initiation in adolescents. *Journal of Health and Social Behavior* 2002; 43: 56–71.
- Brennan KA, Shaver PR. Attachment styles and personality disorders. Their connections to each other and to parental divorce, parental death, and perceptions of parental care giving. *Journal of Personality* 1998; 66: 835–878.
- Chase-Lansdale PL, Cherlin AJ, Kiernan KE. The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults. A developmental perspective. *Child Development* 1995; 66: 1614–1634.
- Hetherington EM. Intimate pathways. Changing patterns in close personal relationships across time. *Family Relations* 2003; 52: 318–331.
- Amato PR, Booth A. Consequences of parental divorce and marital unhappiness for adult well-being. *Social Forces* 1991; 69: 895–914.
- McLeod JD. Childhood parental loss and adult depression. *Journal of Health and Social Behavior* 1991; 32: 205–220.
- Amato PR. Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family* 1996; 58: 628–640.
- Bumpass LL, Martin TC, Sweet JA. The impact of family background and early marital factors on marital disruption. *Journal of Family Issues* 1991; 12: 22–42.
- Tucker JS, Friedman HS, Schwartz JE et al. Parental divorce. Effects on individual behavior and longevity. *Journal of Personality and Social Psychology* 1997; 73: 381–391.